

ІСТОРІЯ РЕГІОНАЛЬНИХ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗАПОРІЗЬКОГО КРАЮ

Уявлення про територію складаються на підставі суспільно-географічних досліджень, як сучасних, так і історичних. Неможливо констатувати розвиток регіону і прогнозувати його майбутнє, не проаналізувавши надбання колишніх досліджень.

Перші згадки про наш край ми одержуємо з давніх часів (Геродот, Андрій Первозванний). У середині XVII ст. про територію проживання запорізьких козаків у контексті опису України йдеться у відомій книзі француза Г. Л. де Біплана, віданій російською мовою пізніше (Боплан. Описание Украины. – СПб, 1832).

Документально зафіксовані дані про Запорізький край охоплюють в основному два останні сторіччя. З XIX ст. маємо дослідження і роботи О. Афанасьєва-Чужбинського (“Поездка в Южную Россию”, 1863), “Путевые записки” Лосоты” (1873), А.Л. Русова (“Русские тракты в конце XIII – XIV веков”, 1876), Вернера (“Исторический очерк заселения Мелитопольского уезда”, 1887), Вернера і Харизоманова (“Сборник сведений по Таврической губернии”, т.1, выпуск II, 1889), Д.І.Яворницького (Д.И. Иварницкий. “История Запорожских казаков”, “Вольности Запорожских казаков”, 1890), “Дело Мелитопольской Городской Управы”, 1893 г., №1, Татарінова (“Очерк Таврической губернии”, 1894), А. Деревницького (1897), А. Ізмаїльського „Как высохла наша степь” (1897), П.К.Дзяковича (“Очерк города Мелитополя и его уезда в географическом отношении” (1900), Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Т.5, 1887, Т.7, 1988 та ін. У перші десятиліття XX ст. з’явилися роботи В.Постникова „Южно-русское крестьянское хозяйство” (1907), Іловайського „Днепровские пороги” (1911), „Справочник Таврической губернии за 1911 год”, Чефранова „Морфологічний опис ґрунтів Бердянської коси Азовського узбережжя” (1928) та ін. Аналіз праць про природу, населення і господарство краю разом із списком великої кількості джерел наведено у фундаментальній роботі Н.П.Стогній “Запорожская область. Природа и хозяйство”, яка була надрукована в 1964 році.

Широке вивчення території Запорізького краю розпочалося у післявоєнний час після створення Мелітопольського відділу Географічного товариства СРСР 29 травня 1956 року. Засновниками його були доцент, кандидат географічних наук А.А.Хижняк, краєзнавець і гідрохімік М.О.Алексєєв, кандидат біологічних наук Д.І.Сакало, краєзнавець-історик Г.А.Барков, доктор історичних наук завідувачий відділом первісного ладу Інституту археології АН УРСР М.Я. Рудинський.

Завдання, які ставив перед собою Мелітопольський відділ Географічного товариства, зводились до наступного:

- а) комплексне всебічне вивчення рідного краю (району, області, Північно-Західного Приазов’я);
- б) пропаганда краєзнавчих знань серед населення краю;
- в) публікації краєзнавчих матеріалів в збірниках, навчальних посібниках, краєзнавчих виданнях, періодичній пресі;
- г) втілення результатів краєзнавчих досліджень у практику.

У перші роки існування відділу в його складі діяли 6 секцій: міська, колгоспно-радгоспна, геолого-гідрологічна, ґрунтів, флори і фауни, шкільного краєзнавства, туристська. В ті ж перші роки був організований краєзнавчо-географічний лекторій і експедиційне вивчення природи й історії краю. На одному із засідань товариства з доповіддю про своє дослідження з топоніміки виступив запорізький краєзнавець В.Г.Фоменко, який ознайомив усіх з цікавими історичними фактами, увіковіченими в місцевих географічних назвах. Пізніше ці матеріали лягли в основу його книги „Звідки ця назва?”, яка зараз є бібліографічною рідкістю.

На засіданнях товариства розглядалися питання географії, історії, економіки міста й області, обговорювалися особливості природи краю і питання охорони природи. Проводилися слухання і обговорення рукописів наукових і краєзнавчих праць членів товариства. На основі власних досліджень А.А.Хижняк, М.О.Алексєєв, Г.А.Барков видали книгу „Мелитополь. Историко-географический очерк”, а А.А.Хижняк також книгу „Запорожская область”. П.П.Орлов надрукував ряд статей щодо вивчення орнітофауни Нижнього Дніпра у зв’язку з будівництвом Каховського гідровузла. Б.А.Янковський надрукував статтю про зміни іхтіофауни Молочного лиману після з’єднання його з морем. Дві книжки краєзнавчих оповідей видав мисливець-натураліст Павло Ловецький.

У 18 км від Мелітополя в заплаві ріки Молочної в селі Терпінні розташована історико-

археологічна пам'ятка природи Кам'яна Могила – унікальний останець сарматських відкладів, подібного якому немає ніде в Причорноморських степах. На стелях і карнизах гротів залишилися з давніх давен численні зображення – петрогліфи, які є цінними документами первісної ідеології та мистецтва.

Хоча Кам'яна Могила і була вперше досліджена ще в 1890 р. професором Веселовським, у 1934 р. її знову відкрив людям науковий працівник Мелітопольського музею В.Н. Даниленко, а в 1936 р. вона була досліджена начальником Азово-Чорноморської експедиції О.Н. Бажером. Однак суттєве значення цієї унікальної пам'ятки показав лише М.Я. Рудинський. У результаті його дослідження було розвідано більше однієї тисячі кам'яних плит і відкрито 52 плити з наскельними малюнками. Встановлено, що сюжети малюнків різноманітні і стилістичне оформлення їхнє різне. Це, за висловленням М.Я. Рудинського, пам'ятки різних етапів історії стародавнього суспільства на Азово-Чорноморському півдні.

У 1965 році своєрідним підсумком десятирічної діяльності Мелітопольського відділу Географічного товариства стало видання друком першої збірки „Известия Мелитопольского отдела Географического общества УССР и Запорожского областного отдела общества охраны природы УССР”. До них увійшли матеріали про мінеральні багатства та підземні води (А.А.Хижняк, М.О.Алексеев), про ґрунти (Н.Я.Орлов), клімат (М.Л.Пархоменко), комахи (К.Н.Агеєва), про рибогосподарське використання Молочного лиману (Б.А.Янковський).

Також, були надруковані тези щодо дослідження аномалії погоди і рідкісних оптичних явищ в атмосфері Мелітопольщини (О.М.Семенюта); зсувів північно-західного узбережжя Азовського моря (А.П.Мінько), островів у Каховському водосховищі, птиць (П.Ф.Левицький), порівняльної характеристики риб і рибогосподарського значення рік Берди, Обіточної та Молочної (А.С.Лошаков), птиці Молочного лиману (П.П.Орлов).

Після від'їзду з міста А.А.Хижняка, який більше 10 років очолював Мелітопольський відділ Географічного товариства, настав деякий спад у його роботі. Нова активізація роботи відділу розпочалася з приїздом Мелітополь В.Д.Войлошнікова, Н.А.Войлошнікової і В.М.Фоміна, який до 1977 року очолював відділ. Тоді ж під його керівництвом почали працювати над проблемою „Медико-географічна оцінка Приазов'я для розвитку відпочинку трудящих”, а також стали вивчати фенологічні проблеми краю. Результати цих досліджень друкувались у підсумкових збірниках регіональних конференцій.

Фенологічну секцію очолювала кандидат біологічних наук, доцент Є.В.Мукосєєва. Головна робота цієї секції була спрямована на створення в Запорізькій області мережі добровільних фенокореспондентів. У 1976 році постійні сезонні спостереження проводились вже у 8 районах області, де брали активну участь вчителі географії разом з учнями.

Секція краєзнавства та туризму (М.О.Алексеев) сприяла пізнанню рідного краю. Проводились консультації з питань організації туристичних подорожей, працювали школи організаторів шкільного туризму і краєзнавства, апробувались і пропагувались нові маршрути „На велосипедах навколо Азовського моря”, „До витоків ріки Молочної”. Були організовані перші в місті шкільні змагання з орієнтування і туристичного багатоборства.

З 1977 року головою Мелітопольського відділу став В.Д.Войлошніков. У цей час головним у діяльності товариства стали видавничі діяльність членів відділу і комплексні наукові експедиції по вивченню стану річок – Молочної, Берди, Лозоватки, Корсак та ін. (М.О.Алексеев, Г.І.Гаркуша, С.П.Черевко). Матеріали вивчення малих річок доповідались на засіданнях місцевих виконкомів, друкувались в періодичній пресі міст області.

Продовженням видавничої діяльності товариства стає випуск краєзнавчих збірників: „Природні умови і господарство північного заходу Приазов'я” (1972), „Геологія в шкільному курсі географії” за редакцією В.Д.Войлошнікова (1983), „Методика вивчення географії Запорізької області” (1984), „Проблеми екології та природокористування” (1994).

Науковці Мелітопольського педінституту досліджували широкий спектр проблем розвитку живої і неживої природи краю, що вилилося у низку публікацій: „Районування території Запорізької області за екологічною ситуацією” (В.Ф.Огай та ін.), „Заходи по оздоровленню навколишнього середовища Запорізької області” (М.Ф.Голіков), „Еколого-економічна оцінка водних ресурсів та їх використання в Запорізькій області”, „Територіальна організація природних умов і ресурсів Запорізької області” (О.С.Арабаджі). „Оценка природных рекреационных предпосылок Запорожского Приазов'я” (Н.М.Сажнева, О.М.Левада, Ю.А.Чепіль), „Проблема природного и отраслевого районирования степных зон юга Украины (на примере Запорожской области)” (Р.В.Серебрякова, В.М.Іванова), „Почвы и земельные ресурсы Запорожской области” (В.В.Тюкова, Н.В.Крилов, М.Д.Тор-

бунова), „К вопросу изучения хроноорганизации степных ландшафтов” (Н.Н.Барабоха), „Внутренние воды Западного Приазовья” (П.Р.Кулик), „Некоторые аспекты формирования структуры антропогенных ландшафтов Запорожской области” (Ю.И.Глущенко), „Концепция эколого-экономического районирования территории мезорегионального уровня” (Г.В.Тамбовцев, А.Т.Тамбовцева).

У Мелітопольському педінституті формується рекреаційна наукова школа під керівництвом Н.М.Сажневої. Над географо-рекреаційними питаннями працюють О.З.Байтеряков Л.М.Донченко, Н.В.Яковенко, які захистили за даною тематикою дисертації І.А.Арсененко та Т.О.Орловська. У 1998 році вийшов збірник „Рекреаційні дослідження Приазовського регіону”.

Кожна людина повинна знати свій край. В 1991 р. Міністерство освіти видало програму вивчення у школах рідного краю. У 1993 р. Н.М.Сажнева надрукувала „Методичні розробки вивчення рідного краю в школі” для вчителів за програмою Міністерства освіти.

Настала потреба у посібнику для учнів. Вчителі з тридцятирічним досвідом праці в школі накопичили великий за обсягом краєзнавчий матеріал (з власних теоретичних та польових досліджень під час походів по рідному краю з учнями). В 1997 р. Л.Г.Шиловою та В.І.Тимашовою виданий посібник для учнів „Географія рідного краю. Запорізька область” для вивчення у 5 класі та для використання у 6-9 класах школи.

Вивчення курсу „Географія рідного краю” в школі має велике значення для формування особистості, виховує у дитини не тільки наукову обізнаність з питань розвитку знань про рідний край, а й патріотизм – любов до свого краю і Батьківщини.

Члени Мелітопольського відділу географічного товариства продовжують краєзнавчі дослідження. Так, у 1997 році виходить книга „Народи Північного Приазов'я” за редакцією І.П.Аносова, М.В.Елькіна, Б.М.Кочерги. Великий внесок у видання цієї книги М.В.Крилова, дослідження якого з питань населення краю викликали зацікавленість вчених з-за кордону.

У 1998 р. друкується книга Б.Д.Михайлова „История г. Мелитополя”.

Запорізький край особливо ретельно досліджується географами з 1961 р. після створення географічного факультету Мелітопольського державного педінституту (з 2000 р. педуніверситету). Зростає кількість проблем, які досліджуються – раціональне природокористування, раціональне розміщення господарства, забруднення навколишнього середовища, нові аспекти розвитку господарства у ринкових умовах. Вчені педуніверситету ретельно займаються польовими та прикладними дослідженнями. Так у 2004 році на кафедрі фізичної географії закінчена наукова тема “Фізико-географічні дослідження природно-ресурсного потенціалу Запорізької області та суміжних територій”. Провідним напрямком в загальній темі та індивідуальних темах викладачів кафедри було наукове обґрунтування ефективності використання природно-ресурсного потенціалу Запорізької області. Водні ресурси області вивчав О.В.Левада, рекреаційний потенціал О.В.Непша, природоохоронні об'єкти і території в структурі ПРП Запорізької області досліджував В.П.Воровка. Зараз кафедра фізичної географії МДПУ працює над темою “Дослідження екологічного стану природно-територіальних комплексів Запорізької області і суміжних територій в умовах сучасного природокористування”. Доцент О.В.Левада працює над фізико-географічним моніторингом у природокористуванні Запорізької області, старший викладач Л.А.Прохорова вивчає геоecологічну ситуацію промислового міста на прикладі міста Мелітополя. Учителі географії теж беруть участь у дослідженнях (раціональне водокористування на фоні дефіциту прісної води, забруднення повітря викидами автотранспорту на трасі Москва-Сімферополь та ін.), залучаючи до цього і учнів. Цьому сприяють заняття учнів у Малій Академії Наук, де учні під керівництвом науковців з університету досить успішно залучаються до досліджень.

Summary:

THE REVIEW IS PROVIDED OF THE REGIONAL STUDIES OF ZAPORIZHZHIA REGION.

The main stress is made on the works of the members of Melitopol Department of geographical Community of Ukraine.